

Zákány József, a debreceni iskolakultúra nagy egyénisége

1804-ben új korszak kezdődik a Debreceni Református Kollégium történetében. Mégpedig egy olyan új fejlődési szakasz, amely az oktatás tartalmában, a nevelés szellemében, a tudományos gondolkodásban és a diákifjúság érdeklődésében egyaránt nagy átalakulást eredményez. Ez az időszak az 1804. évi Literaria Deputatio álmosdi gyűlésével kezdődik, és a magyar szabadságharc bukásával 1849-ben fejeződik be. A négy százötven éves Kollégium történetének mindössze egy tizede ez a 45 év, de annál gazdagabb szakasza, hiszen ekkor jelentkezik a felvilágosodás kései szakasza, hatása, és ebben a korban bontakoznak ki a nemzeti szellemű törekvések. Ekkor tér át a Kollégium az addig használatos latin nyelvről a magyar nyelvű oktatásra. Továbbá ebben a periódusban három tanszékkal bővült a kollégiumi katedrák száma. 1823-ban alakult természettudományi, az 1825-ben létrehozott pedagógiai, az 1830-ban alapított nyelv- és irodalmi katedrák bővítették a tanszékek számát.

1841-ben tettek közzé egy pályázati felhívást a részletes tantervek elkészítése céljából. Ez a felhívás olyan korszerű tanterv elkészítésére hívja fel a pályázók figyelmét, melyben az oktatás tárgyát alsó-, közép- és felsőfokon végig „egyensúlyban” tartják: „Készíttessék kimerítő terv, mely a Pesten létesítendő református főiskolának alsó vagy elemi, közép és felső osztályaiban megállapítandó tanítási rendszert, mindenütt az élettudományokat, az emberiséget képzőkkel — mennyire saját körülményeink engedik —, súlyban tartása mellett, részletesen adja elő, a fenytéktartási rendszerrel együtt”.

A pályázók által készített tantervek Széchenyi reformgondolataitól kezdve, Kossuth iparoktatási koncepcióján keresztül, egészen Táncsics kézművesek iskolájáig híven tükrözi a kor haladó törekvéseit, anélkül, hogy a kollégiumok hagyományos tanulmányi rendjét, nevelési ideálját elutasítanák.

A fent vázolt időszakban a debreceni iskolakultúra nagy egyénisége, Zákány József (1785—1857), aki itt egyben a pedagógia első professzora volt. Az 1825-ben szervezett neveléstani katedrán kezdte meg tanári működését. Előzőleg mint a kisújszállási partikuláris iskola segédrektora és a Rhédey család magánnevelője tűnt ki, mint gyakorlati pedagógus. Majd Nagyváradon rektoroskodott, állandó tudásvágyát egy bécsi tanulmányúttal elégítette ki. E tanulmány befejezése után nyerte el a kollégiumi tanszéket. A róla szóló korabeli források meggyerő egyéniségű, tanulmányaiiban igen nagy jártasságú, a diákság életét mélyen megismerni akaró, a kollégiumi ifjúság nevelésének ügyét szíven viselő pedagógusként mutatják be.

Az egyházkerület előzetesen, 1823-ban Várado Szabó Jánost, az akkor már ismert nevű pestalozziánust hívta meg erre a katedrára, aki ekkor „... három évi halasztást kért, hogy leteljen az udvari tanítói hivatala”. Váradi azonban röviddel ezután — betegségére való hivatkozással — végleg el is háritotta magától a Kollégium meghívását. Így került sor Zákány felkérésére, vagy amint a korabeli consistoriumi jegyzőkönyv tanúsítja: „A pedagógiában való Professzori Hivatalra Zákány József ajánlatik a Debreczeni Curatoratusnak.”

Székfoglaló beszédét Zákány 1825. november 13-án tartotta: „A nevelésről, annak céljáról, principiumáról, hasznáról” címmel. Beköszöntő beszédében a filantropizmus pedagógiájának körvonalai bontakoznak ki. Meggyőződéssel vallja ugyanis, hogy a nevelés által boldoggá lehet tenni az embereket. Szerinte az emberek jóra, a szépre, az igazságra oly mértékben nevelhetők, hogy ezáltal egész társadalmi helyzetüket megjavíthatják. Meg van győződve arról is, hogy a tanulás elősegíti az emberek felemelkedését, nemcsak szellemi téren, hanem anyagi vonatkozásban is. Különösen morális tekintetben tulajdonít nagy jelentőséget a nevelésnek. Ezek a filantropista gondolatok, ha kissé megkésve is, kapcsolódnak az európai, közelebről a német (Basedow, Campe) filantropikus eszmevilágához. Zákány székfoglaló előadását különben az auditoriumban mind a professzori kar, mind pedig a diákság nagy tetszéssel fogadta. Budai Ézsaiás nyomban örömet fejezte ki, hogy a kollégiumi ifjúság: „a pedagógiát a maga kiterjedésében tanulhatja”, de megjegyzi a rá oly jellemző maliciával, hogy a pedagógia újdonsült professzora „theoretice és practice egyaránt nehézségekkel fog küzdeni”. A kollégium különben még abban az évben nyomtatásban is megjelentette székfoglaló beszédét.

Zákány, mint professzor, rövid idő alatt a tanulóifjúság kedvencévé vált. Nem annyira tudományos felkészültségével, vagy nagy hatású előadásaival, mert ezen a téren az ő munkássága nem vetekedhetett sem Kerekes Ferenc, sem Budai Ézsaiás, sem Péczely József ilyen irányú tevékenységével. Ezek a kortársak nemcsak Debrecenben, hanem az egész magyar iskolakultúrában nagyhírű tudósok és kitűnő szónokok hírében álltak. Az ő tanári egyéniségéhez, munkastílusához jobban illett a csendes, szelíd, de szívós és kitartó nevelőmunka. Különösen a tanítási órákon kívüli tevékenységében. A diákok kezdeményezései iránti bizalmát, azok megbecsülését és támogatását igazolják a korabeli professzori gyűlések jegyzőkönyvei, melyek főképpen az olvasó társaságnak és Kántusnak, mint diáktestületnek, Zákány professzor által történő rendszeres támogatásáról tanúskodnak. Nem véletlen, hogy mindkét haladó szellemű ifjában nagyon fontos tényező a nemzeti szellemnek a diákok között való terjesztésében, az ő rektorsága idején, az 1841/42. tanévben erősödik meg.

A Kollégium professzori kara, valamint a coetus tanulmányi ügyekben rendszeresen kikéri Zákány József véleményét. Álláspontja legtöbbször pozitív: bízik a diákok érdeklődésében, szorgalmában. Filantropista felfogására jellemző módon, a fegyelmi ügyekben általában a nevelhetőség, súlyosabb esetekben is a javíthatóság híve. Inkább a nevelés belső eszközeivel való ráhatást tartja célra vezetőnek. A külső eszközöknek — botbüntetés, carcerbe zárás stb., melyek ekkor a Kollégiumban már csak elvétve, de még előfordultak — ő ellensége volt. A Kollégiumból való eltávolítást, az ún. „kicsapást” is csak nagyon súlyos esetben, a legvégső megoldásként fogadja el, és akkor is csak az ifjúság közösségének, a coetusnak az egyetértésével, mert még az ő idejében is él Csokonai kicsapásának kellemetlen emléke.

Zákány pedagógiai humanizmusára jellemző az az eset, amikor a Kerekes Ferenc óráin rendetlenkedő „3. éves deákok” fegyelmezésére kiküldött két professzort „atyai szelidségre inti”, hogy értesék meg az ifjúsággal: rendetlen viselkedésével csak magának árt, s ha ezzel mégsem hagy fel, a főiskolai törvények szigorával találja magát szemben.

Az 1844/45. tanévben az általa tanított pedagógiai tárgyak nemcsak az ő széles látóköréről, hanem a reformkori kollégium neveléstudományi stúdiumainak a korszakhoz képest jól felépített struktúrájáról tanúskodnak. Ezek a stúdiumok mind hazai, mind egyetemes összehasonlításban megállják a helyüket, s a pedagógiai cursusoknak viszonylag színvonalas és igényes rendszerét mutatják. Egy alapvető hiányossága van ennek az oktatási struktúrának: nem tartalmaz pszichológiai stúdiumokat.

Pedig ebben az időszakban a fejlett európai iskolakultúrák rendszerében a főiskolákon és az egyetemeken polgárjogot nyer a pszichológia tanítása.

A sárospataki kollégiumban Nyíri István professzor, a pozsonyi líceumban pedig Michnay Endre professzor az 1820-as években már ún. „empiricus psychologiae”-t ad elő. Ennek ellenére az alábbi tantervében a pedagógia oktatása — a felvilágosodás-kori kezdethez képest — differenciálódás útjára lép, a fejlődés irányát jelzi:

I. Neveléstani leckék III. éves hallgatóknak,

hetenként 4 óra

1. Methodológiai előismeretek,
2. Bevezetés a neveléstanba,
3. Közönséges tanítás tudománya,
4. Az olvasás és írás tanításának módja.

II. Neveléstani leckék II. éves hallgatók számára,

hetenként 2 óra

1. Földrajztanítás módja,
2. Számtantanítás módja.

III. Neveléstani leckék I. éves hallgatóknak,

hetenként 1. óra.

Ezenkívül Zákány — a szükségeshez mérten — más tantárgyak oktatását is vállalta. Így például a francia nyelvet. Az általa írott tankönyvek arról tanúskodnak, hogy az ábécétől kezdve a grammatikán keresztül, egészen az egyháztörténetig, számos tantárgy oktatásának a körülményein kívánt javítani. Nem volt ugyan polihisztor, de alkotó módon művelt — a pedagógián kívül — több más disciplinát. Főként az alsóbb iskolák részére írott művei voltak sikereesebbek. Így például: Magyar ÁBÉCZÉ Debreczen, 1825.; Szent Biblia ismertetése Debreczen, 1845.; Kis gyermekek ész-vallása Debreczen, 1847.

Nagy gondot fordított az ének-zene oktatására is. Nagy Károllyal együtt írt „Ének-hangzatos könyv” (Debreczen, 1846) című műve jó szolgálatokat tett a korabeli esztétikai nevelésnek a kollégium falain kívül is. Szűcs István írja róla: „Kétszeresen érdekli ő szeretetünket az ízléses zene és énekművészetnek a főiskolában meghonosítása által. Mindkét művészetnek új korszaka nyílt a collégiumban az ő tanárkodás idejével.” Szerencsés alkatú pedagógus volt, aki a nemzeti haladás szellemét és a protestáns iskolakultúra progresszióját tankönyveiben éppúgy ötvözni tudta, mint pedagógiai előadásaiban. 1852-ben vonult nyugalomba. 1857-ben halt meg.

Tanítványai közül Szűcs István az emberről is szépen megemlékezik: „Zákány tiszteős őszhaja, víg kedélye, ildomos alkalmazkodása, emberséges bánásmódja jótékonyan hatott körzetére. Úgy véljük, miként nem is találtatott ember, ki Zákány Józsefben megbotránkozásra okot találhatott volna.” A pedagógia első debreceni professzora maradandó érdemeket szerzett mind a kollégiumi tanítóképzés megalapozása, mind pedig a pedagógusképzés későbbi preparandiai és egyetemi alapjainak a kiszélesítése terén. Tankönyveivel, pedagógiai koncepciójával, nevelésszerményével pedig a magyar neveléstudomány hazai úttörőjeként tartjuk számon.